

ІДЕОЛОГІЯ НАРОДНИЦТВА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ «АВТОНОМІСТСЬКОЇ» КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ

THE IDEOLOGY OF THE NATION AS A CONDITION FOR THE FORMATION OF THE «AUTONOMIC» CONCEPT OF THE STATE

Михно Р.І., асистент кафедри права

Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
(Івано-Франківськ, Україна)

roman.mykhno@ukd.edu.ua

ORCID ID: 0009-0009-3979-426X

Встановлено, що народництво, як напрям правової та філософської думки є певним феноменом XIX ст., який ввібрав у себе, як традиційні підходи до сприйняття права, суспільного ладу, так і культури, мистецтва і самої філософії. Доведено, що народництво, як поняття і система ідей українців сформувалося в 60-х рр. XIX ст., але перші подібні ідеї почали формуватися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства (1840-ві рр.) і розвинулися не в результаті суспільно-політичних процесів Російської імперії, а внаслідок – закономірної еволюції української державно-правової думки. Для української політичної і правової думки другої половини XIX ст. поняття «народництво» мало багато значень і похідних – зокрема «народолюбство» в Наддніпрянщині та «народовство» – у Галичині. Ідейно галицькі народники були досить близькими до українофілів Наддніпрянщини. Нами проаналізовано два типи народництва: «народництво титульної нації», «імперське народництво» та «національно-визвольне народництво» й доведено, що в Україні розвивалися два останні типи. Також аргументовано думку про три періоди в розвитку народництва, як ідеології, а саме: Перший етап – 1840-1860-ті рр.; другий – 1860-1890-ті рр.; третій – 1890-1917 рр. Лідерами народництва на першому етапі визначаються І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Костомаров, П. Куліш, М. Максимович, М. Шашкевич, Т. Шевченко. На другому етапі народництво поширювали В. Антонович, О. Барвінський, М. Драгоманов, О. Кістяківський, О. Кониський, Ю. Романчук, П. Чубинський. На третьому етапі ідеї народництва репрезентувалися в працях та практичних діях Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Єфремова, К. Левицького, Є. Чикаленка та ін. Доведено, що загальними рисами українського народництва є дотримання ліберальної ідеології, а також розвиток концепції автономізму. Автономізм був традиційною формою розвитку держави, який назагал відображав загальний рівень правової думки українців.

Ключові слова: народництво, правова ідеологія, автономізм, концепція національної держави, державно-правова думка.

It has been established that populism, as a direction of legal and philosophical thought, is a certain phenomenon of the 19th century, which absorbed both traditional approaches to the perception of law, social order, and culture, art, and philosophy itself. It is proved that populism, as a concept and a system of ideas of Ukrainians, was formed in the 60s of the 19th century, but the first such ideas began to form in the environment of the Cyril and Methodius Society (1840s) and did not develop as a result of social and political processes of the Russian Empire, and as a result of the natural evolution of Ukrainian state-legal thought. For Ukrainian political and legal thought of the second half of the 19th century, the concept of «patriotism» had many meanings and derivatives – in particular, «patriotism» in the Dnipro region and «nationalism» – in Galicia. Ideologically, the Galician narodniks were quite close to the Ukrainophiles of the Dnipro region. We analyzed two types of populism: «populism of the titular nation», «imperial populism» and «national liberation populism» and proved that the last two types developed in Ukraine. The opinion about three periods in the development of populism as an ideology is also argued, namely: The first stage – 1840-1860s; the second – 1860-1890s; the third – 1890-1917. I. Vagylevych, Ya. Holovatskyi, M. Kostomarov, P. Kulish, M. Maksymovych, M. Shashkevich, T. Shevchenko were identified as the leaders of populism at the first stage. At the second stage, populism was spread by V. Antonovych, O. Barvynskiy, M. Dragomanov, O. Kistiakivskiy, O. Konyskiy, Yu. Romanchuk, and P. Chubynskiy. At the third stage, the ideas of populism were represented in the writings and practical actions of B. Grinchenko, M. Hrushevskiy, S. Yefremov, K. Levytskyi, E. Chikalenko, and others. It has been proven that the common features of Ukrainian populism are adherence to liberal ideology, as well as the development of the concept of autonomism. Autonomy was a traditional form of state development, which generally reflected the general level of legal opinion of Ukrainians.

Key words: populism, legal ideology, autonomism, concept of the national state, state-legal opinion.

Постановка проблеми. Народництво, як напрямок філософсько-правової думки, світоглядних переконань та цінностей сформувався в другій половині XIX ст. і був властивим для багатьох європейських країн та США. При цьому, цей рух був неоднорідним, переслідував різні цілі й по різному впливав на правові ідеї окремих країн. Розвиток народництва в Україні став наслідком процесу націотворення, що розпочався під час революції 1848-1849 рр. й загострив увагу довкола питань етнічної, культурної, мовної та релігійної єдності народу, як політичного організму. Окрім того, поширенню народництва сприяло й те, що ця ідеологія було однією з найпопулярніших в імперії Романових, яка інкорпорувала більшість українських земель.

У межах народницької ідеології власні правові ідеї розвивали В. Антонович, О. Барвінський, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Єфремов, О. Кістяківський, О. Кониський, Ю. Романчук, Є. Чикаленко, П. Чубинський, Т. Шевченко та ін. В кінцевому випадку, під час революційних подій 1917-1921 рр. автономізм, як ключова ідея народництва була реалізована і показала всю недосконалість і навіть негатив для українського державотворення.

З огляду на зазначене, науково актуальним є питання

розкриття змісту народництва, як ідеології, визначення причин його формування і поширення в Україні в XIX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці правові ідеї XIX – XX ст. є досить популярними. Важливо, що більшість дослідників звертають увагу на погляди і правові концепції окремих мислителів, тоді, як світоглядні й ідеологічні течії, що визначали зміст цих ідей, залишаються поза увагою.

Одночасно, народництво, як ідеологія є міждисциплінарною проблемою, а тому окремі відомості про його зміст, представників і вплив на державно-правову думку представлені в працях таких українських вчених, як І. Гирича, М. Купчака, Ю. Левенця, І. Лисяка-Рудницького, В. Потульницького, С. Світленка, В. Шишко та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття змісту ідеології народництва, яка набула поширення серед українців в другій половині XIX ст. і стала ключовою умовою розвитку «автономістської» концепції держави, яка була домінуючою на межі XIX – XX ст.

Виклад основного матеріалу. Народництво, як напрям правової та філософської думки є певним феноменом XIX ст., який ввібрав у себе, як традиційні підходи до сприйняття права, суспільного ладу, так і культури,

мистецтва і самої філософії. Феноменом українського народництва було те, що воно виникло як результат розвитку російської філософсько-правової думки, а згодом розвивалося, як паралельне до російського, світоглядне вчення, яке мало особливий вплив на правову думку. Як зазначає С.Світленко, українське і російське народництво розвивалося «самостійно і водночас у взаємозв'язку, мали спільні й особливі риси» [7, с. 41]. Ключовою відмінністю було те, що на відміну від російського радикального, українське народництво мало демократичний характер. Це вкотре доводить, що українська державно-правова думка формувалася самостійно, відзначалася унікальністю й орієнтувалася на світосприйняття українців, для яких ідея відновлення національної держави була в прерогагиві. Дискусійним залишається питання стосовно форми такої державності, адже народництво сприяло утвердження федералістичних та автономістських ідей.

Стосовно виникнення народництва, як ідеології, то більшість дослідників сходяться на думці, що це початок 1860-х рр. і помилково пояснюють цей процес реформами в імперії Романових, що почалися в 1861 р. й сприяли утвердженню демократичних ідей [7, с. 41]. Однозначно, що народництво, як поняття і система ідей українців сформувалося в 60-х рр. XIX ст., але перші подібні ідеї почали формуватися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства (1840-ві рр.) і розвинулися не в результаті суспільно-політичних процесів Російської імперії, а внаслідок – закономірної еволюції української державно-правової думки. Галицький мислитель другої половини XIX ст. І.Верхратський писав: «Русь народо-вечка сотворена поезією Шевченка» [1, с. 104]. В цьому випадку, поява народництва асоціювалася винятково з використанням народної мови, яка була ключовим фактором, що доводив спорідненість українців Галичини та Наддніпрянщини.

Також, ключовою умовою виникнення ідеології народництва були події Великої французької революції, внаслідок яких утвердилося переконання про перевагу республіканського ладу над монархічним. Революція призвела також до ідеї повалення авторитарного режиму, яким в XIX ст. був абсолютизм. Останнє, стало причиною того, чому народництво набуло поширення в імперії Романових, яка починаючи з середини XIX ст. перебувала в глибокій соціальній та політичній кризі. Також, ключовою ідеєю народництва був принцип колективності на відміну від принципу індивідуалізму, що властивий для монархії. Ідеологи народництва Гердеш, Фіхте, Шелігн, переконали, що джерелом влади є народ, який проживає на конкретній території і має спільне етнічне походження [2, с. 381]. Як наслідок, можна говорити, що народництво пропагувало ідеї народоладдя, які на середину XIX ст. не мали чіткого теоретичного вираження.

Термінологічно, то поняття «народництво» або «народолюбство» було вжито в червні 1862 р. у львівській газеті «Слово» де публікувалося так зване «послання до братів галичан» [8]. Авторами звернення були громадсько-політичні діячі Наддніпрянщини, ймовірно П.Куліш. В першочерговому контексті поняття «народолюбці» використовувалося як самоназва учасників українського національно-демократичного руху, який об'єднувався не стільки довкола політичних, як довкола суспільних і культурних питань. Політизація національного руху розпочалася тільки в останній третині XIX ст.

У кінцевому випадку поняття, для української політичної і правової думки другої половини XIX ст. поняття «народництво» мало багато значень і похідних – зокрема «народолюбство» в Наддніпрянщині та «народовство» – у Галичині. Ідейно галицькі народники були досить близькими до українофілів Наддніпрянщини, а тому можна говорити, що вони представляли окрему течію українського народництва.

В українській історико-правовій прийнято виділяти три типи народництва. Перший тип, був характерним для західноєвропейських народів у яких, в середині XIX ст. сформувалася концепція «титульної нації» [2, с. 382]. В цьому випадку важливо розуміти, що ідея «титульної нації» не розумілася, як аналог «націоналізму» перших десятиліть XX ст., що також був властивим українській державно-правовій думці. Ідея «титульної нації» в західноєвропейському народництві передбачала протистояння двох етносів в межах однієї країни стосовно того, хто із них матиме право вважати себе державницьким, тобто «титульним». Яскравим прикладом подібної транскрипції може слугувати Іспанія, де мало місце протистояння каталонців та басків і яке триває і по сьогодні.

Другий тип народництва опирався на ідею звільнення титульного етносу з і під влади іншого народу. Для другої половини XIX ст. цей тип народництва був властивим для більшості східноєвропейських народів, що втратили власну державу і були інкорпоровані Австро-Угорською чи Російською імперіями. Важливо, що в кожного з цих народів існувала ідея власної «великої держави». Подібні плани мали угорці, поляки, серби, чехи. Можна припустити, що на межі XIX-XX ст. і українці, завдяки ідеям соборності, які розвинули Ю.Бачинський та М.Міхновський, сформували власну концепцію «великої України» територія якої визначалася межами етнічного розселення українців. Специфікою другого типу народництва було те, що в контексті реалізації власної концепції держави, нехтувалися права інших народів. Часто, подібні ідеї суперечили одна одній. Для прикладу ідея польського народництва нівелювала аналогічні устремління українців чи литовців. Угорці в своїх державницьких устремліннях нехтували правами румунів, українців, хорватів. Найбільш агресивною була концепція «великої держави» у сербів та росіян. Останні, навіть сформували атрофовану модель державотворення, яка передбачала тезу, що тільки імперія Романових може стати державою всіх слов'янських етносів і звільнити їх з під влади інших імперій. Подібна модель передбачала подвійну ціль. З одного боку, Російська імперія намагалася ослабити внутрішньополітичну ситуацію в багатонаціональній Австро-Угорщині. З другого боку – ідея російського народництва перепліталася з ідеологією слов'янофільства – пошуку держави, що допоможе слов'янським народам Європи реалізуватися, як державним. Ми пропонуємо трактувати цей тип народництва, як «імперський».

Третій тип народництва І.Гирич пропонує трактувати як «національно-визвольне народництво» [2, с. 382]. Ми цілком поділяємо таку думку, але вважаємо за доцільність звернути увагу на протистояння другого і третього типів народництва. З одного боку, у випадку імперії Романових і реалізації концепції слов'янофільства. Абсолютно нівелювалися права інших народів, зокрема українців, які не відмовлялися від ідеї власної національної держави. Більше того, в міру розвитку «національно-визвольного народництва» і чіткого формулювання концепції національної держави, вона суперечила «імперському народництву».

Якщо говорити про розвиток народництва в Україні, то тут паралельно і водночас взаємопов'язано розвивалися другий і третій типи. Причин цього декілька. По-перше, в середині XIX ст. серед українців поширюють ідеї слов'янофільства, що були безпосереднім результатом «імперського типу» народництва. По-друге, в Україні поширювалося, як традиційне російське народництво, що було радикальним за своїм характером, так і традиційне українофільство – ліберальний тип народництва. По-третє, в умовах відсутності національної держави, українські мислителі шукали таку модель держави, яка одночасно задовольняла потребу етнічної єдності, а з іншої – не порушувала традиційної правової системи. Саме така сепарація ідей призвела до утвердження ідей

автономізму, які були властивими як для Наддніпрянщини так і для західноукраїнських земель, зокрема Галичини. Складовою автономістської концепції держави, що розвивалася в межах народництва була теза, що відродження української національної держави, досягнення її суверенітету, не є першочерговим завданням.

Важливо зауважити, що ідеї автономізму в жодний спосіб не перешкоджали ідеї національної держави. Більше того, окремі політичні утворення українців останніх десятиліть XIX ст. безпосередньо підійшли до формування концепції суверенітету. Для прикладу, народництво стало основою ідеології Братства тарасівців, один із членів якого – М. Міхновський у 1900 р. видав брошуру «Самостійна Україна». Народництво було в основі перших українських політичних партій – Русько-української радикальної партії в Галичині та Революційної української партії – в Харкові [4, с. 208]. Як слушно зауважує І. Гирич, можна припустити, що народництво вплинуло на правові ідеї та політичну програму всіх українських політичних партій початку XX ст., як соціалістичного так і національно-демократичного спрямування [2, с. 384]. Це власне дозволяє пояснити, чому в 1917 р. після створення Центральної ради, національний провід українців сформував виняткову ідею автономії і критично ставився до концепції суверенітету.

Домінування автономізму можна пояснити як низьким рівнем правової культури і відсутністю політичного досвіду, так і змістом ідей, що домінували в той час. Всі концепції національної держави, що розвивалися в середовищі українців XIX – початку XX ст. апелювали до ідеї «етнічності» [3, с. 30]. Етнічний чинник був умовою формування нації, а та в свою чергу – держави. Якщо європейські народи сформували свої нації в середині XIX ст. в умовах так званої «Весни народів», то українці, в умовах інкорпорації етнічних земель Російською та Австро-Угорською імперіями, спершу змушені були знайти способи забезпечити етнічну єдність. Домінуючою ідеєю в цьому контексті, яку запропонували ще члени Кирило-Мефодіївського товариства в 1847 р. був федералізм, який передбачав перетворення імперії Романових у федерацію автономних територій, межі яких визначалися етнічною складовою.

Назагал, в другій половині XIX ст. народництво стало однією із домінуючих ідейно-правових течій серед українців, в межах яких розвивалася ідея національної держави. Попри відсутність чіткої періодизації і структуризації української політичної і правової думки XIX – початку XX ст., всі дослідники виділяють окремі народницький напрям. Так, І. Лисяк-Рудницький вивернув демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний напрями [5, с. 66]. Цікаво, що дослідник поєднуючи демократичний і народницький напрями, фактично підтвердив тезу про поєднання «імперського» та «національно-визвольного» народництва, адже революційний характер самого народництва доповнювався традиційним ліберальним світоглядом українців. Власне І. Лисяк-Рудницький, вважає, що демократично-народницька і комуністична течія були «лівими» за своїм ідеологічним змістом [5, с. 66-67]. Одночасно, відмінністю народництва і комунізму було те, що перше було плюралістичним за своїм характером на відміну від другого – тоталітарного.

Аналогічно до І. Лисяка-Рудницького, сучасний український вчений В. Потульніцький виділяє народницький, консервативний та національно-державницький напрями [6, с. 75]. Вчений не вказує конкретно, що народництво було радикальним чи «лівим» за своїм змістом, але конкретизує, що в його основі була те про примат прав народу і окремої людини, які «трактувалися вище від права держави» [6, с. 75-76].

Згадані українські вчені вважають, що кульмінацією народництва, як правової ідеології були події національної

революції 1917-1921 рр. Більше того, І. Лисяк-Рудницький, В. Потульніцький переконають, в тому, що останнім українським народником був М. С. Грушевський. Ця теза на нашу думку є дискусійною. М. Грушевський однозначно був прихильником автономізму, а його політичні погляди не мали чіткого вираження. Зрештою, він реалізувався як націонал-демократ.

Окрему увагу, доцільно звернути на періодизацію народництва, адже ця ідеологія, що сформувалася в 1840-х рр., у 1917-1921 рр. отримала можливість практично реалізуватися в умовах визвольних змагань.

Дослідники виділяють три етапи розвитку народництва, як правової ідеології. Перший етап – 1798-1850-ті рр.; другий – 1850-1890-ті рр.; третій – 1890-1917 рр. [2, с. 386]. Ці етапи назагал співпадають з періодизацією розвитку українського національного руху в XIX ст. та національно-культурним відродженням, що закономірно з огляду на те, що інтерес до національних традицій і історії породжував зацікавленість до історії власної державності, а відтак моделей і способів її відродження.

На нашу думку, характеризуючи розвиток українського народництва варто конкретизувати нижню межу появи цієї ідеології. Те, що «Енеїда» І. Котляревського стала початком національного руху це факт, але ідеї народоловства набули поширення в Україні тільки в 1820-х рр. в умовах розвитку декабристського руху. Пізніше, в середовищі «Руської трійці» в Галичині і особливо Кирило-Мефодіївського товариства в Наддніпрянщині, вони були конкретизовані й набули організаційного характеру. Так само і верхня межа – 1850-ті рр. немає чіткого визначення. Якщо говорити про Галичину, то поворотним моментом в цьому плані може бути загальноєвропейська революція 1848-1849 рр. коли було Австрійський імператор дарував народові конституцію, скликав парламент, а в Наддніпрянщині – початок 1860-х рр. коли в імперії Романових розпочалися демократичні реформи. Тому вважаємо, що перший етап розвитку народництва слід визначати в межах 1820-1860-х рр. Розвиток народництва на цьому етапі пов'язаний з іменами І. Вагилевича і Я. Головацького, М. Костомарова, П. Куліша, М. Максимовича, М. Шашкевича, Т. Шевченка та ін.

Стосовно другого етапу, що тривав впродовж 1860-1890-х рр., то його характерними особливостями було одночасне існування кількох ідей народницького спрямування. По-перше, в Галичині розвивався народницький рух, який був безпосереднім продовженням народництва, але характеризувався винятковою лояльністю до влади і правової системи Австро-Угорщини. По-друге, в Наддніпрянщині розвивається українофільство, що чітко відповідало «національно-визвольному народництву». По-третє, в Україну активно проникали ідеї революційного «імперського» російського народництва, які назагал не стали популярними чи переважаючими. Основним виявом розвитку народництва в Україні впродовж другого етапу було поширення громадського руху й ідеї автономії, як моделі організації національної держави. Створення громад, зокрема Київської і відкриття її філіалів у інших містах Наддніпрянщини поклало початок організаційному становленню української правової думки, було передумовою організації перших політичних партій. Лідерами українського народництва на цьому етапі були В. Антонович, О. Барвінський, М. Драгоманов, О. Кістяківський, О. Кониський, Ю. Романчук, П. Чубинський та ін.

Власне третій етап співпав з процесом створення перших політичних партій і часом практичної реалізації ідей народництва. Якщо партійна діяльність сприяла розвитку правової культури населення, популяризації ідеї національної держави, організації національного руху та державно-правової думки, то з моменту створення Центральної ради, ідеї народництва реалізувалися практично. Лідерами третього етапу українського народництва можна

вважати Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Єфремова, К. Левицького, Є. Чикаленка та ін.

Висновки. Таким чином, народництво, як правова ідеологія була загальноєвропейським феноменом, що виник внаслідок революції у Франції кінця XVIII ст. Ідеї народодовладдя, на які акцентували увагу ідеологи народництва отримали підтримку серед українських мислителів. Як наслідок варто говорити про три етапи розвитку народництва в Україні, які на нашу думку тривали з 1840-х до 1917 рр. Українське народництво характеризується як «національно-визвольне», адже українці, в пошуках

шляхів відновлення національної держави, змушені були доводити свою етнічну окремішність насамперед від росіян, які розвивали «імперське» народництво. Загальними рисами українського народництва є дотримання ліберальної ідеології, а також розвиток концепції автономізму. Автономізм був традиційною формою розвитку держави, який назагал відображав загальний рівень правової думки українців. Одночасно, в умовах національно-демократичної революції 1917-1921 рр. ідеї автономізму зіграли негативну роль, адже зволікання з проголошенням суверенітету призвели до поразки визвольних змагань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верхратський І. В справі народного язика. *Літературно-науковий вісник*, 1902. 4.18. С. 104.
2. Гирич І. Українське народництво: До питання про оцінку феномену. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hyrych_Ihor/Ukrainske_narodnytsvo_Do_pytannia_pro_otsinku_fenomeny.pdf?
3. Купчак М., Саміло А., Шишко В. Права і свободи людини у філософії права українських народників: зародження і формування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 28-34.
4. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX - початок XX ст.). К.: Стилос, 2001. 584 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. К.: Основи, 1994. Т. 2. 573 с.
6. Потульницький В. Теорія української політології. К.: Либідь, 1993. 192 с.
7. Світленко С.І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему. *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С. 41-49.
8. Світленко С.І. Народолюбці. Енциклопедія історії України: Т. 7: МІ-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Narodoliubtsi>.